

Michał Owczarek

Szkoła Doktorska SWPS

e-mail: mowczarek13@st.swps.edu.pl

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-3322-4919>

Ideologia, ekonomia, infrastruktura – fronty walki o cyfrową przyszłość

Recenzja książki Jana J. Zygmuntowskiego *Kapitalizm sieci. Dlaczego internet stał się pułapką i jak możemy zaplanować lepszą przyszłość?*, Wyd. Stowarzyszenie Rozruch, 2020

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/ZN.2020.014>

Abstrakt. Recenzja dotyczy książki Jana Zygmuntowskiego *Kapitalizm sieci*. Po omówieniu struktury książki następuje pogłębiona refleksja na temat niektórych kluczowych wątków publikacji. Poruszona zostaje kwestia ideologii, które powstają jako odpowiedź na przebieg cyfrowej transformacji. Następnie omówiona zostaje kwestia akumulacji pierwotnej i tego, jak rozegrała się ona w przestrzeni cyfrowej. Wreszcie przestrzeń cyfrowa zostaje usytuowana w kontekście materialnej infrastruktury.

Słowa kluczowe: cyfrowa transformacja; kapitalizm; platformizacja; ekonomia polityczna

Ideology, Economy, Infrastructure – Fronts of the Fight for the Digital Future

Review of the Book by Jan J. Zygmuntowski *Network Capitalism. Why the Internet Has Become a Trap and How We Can Plan a Better Future*, Publ. House: Startup (Rozruch) Association, 2020

Abstract. The review concerns the book by Jan Zygmuntowski titled *Kapitalizm sieci* (*Network Capitalism*). After discussing the structure of the book, a deeper reflection is made on some of the key themes of the publication. The question of ideologies that emerge as a response to the course of the digital transformation is addressed. Then, the issue of primary accumulation and how it plays out in the digital space is tackled. Finally, the digital space is situated in the context of material infrastructure.

Keywords: digital transformation; capitalism; platformisation; political economy

Wstęp

W *Manifestie komunistycznym* Fryderyk Engels i Karol Marks napisali, że kapitalizm nie może funkcjonować „bez nieustannego rewolucjonizowania narzędzi produkcji, a więc stosunków produkcji, a więc całokształtu stosunków spo-

łecznych” (Engels i Marks 1962, s. 520). W odpowiedzi na ciągle rewolucje na tych trzech poziomach muszą powstawać takie książki jak *Kapitalizm sieci* Jana J. Zygmunrowskiego. Ich zadaniem jest zrozumieć zmiany, które rekonfigurują rozkłady sił oraz wytwarzają nowe sposoby życia, ich ambicją jest sprowokować zmiany polityczne i gospodarcze.

Zmiana, z którą mierzy się Zygmuntowski, jest związana z szeroko pojętą cyfryzacją. Pod tym parasolowym pojęciem kryją się takie procesy jak: upowszechnienie się ICT, Internetu Rzeczy, rozwój wielostronnych platform i ekonomii współdzielenia, tworzenie i wykorzystanie *big data* w biznesie oraz administracji. Jednak nie chodzi tylko o rolę innowacyjnych technologii; same z siebie sygnalizują one znaczące zmiany, są raczej jedną ze składowych, razem z ich społecznym wykorzystaniem i systemem politycznym, w jakim funkcjonują (Zygmuntowski 2018). Choć rozważania Zygmuntowskiego wychodzą poza dziedzinę makroekonomii i ekonomii innowacji, to nieuniknione jest powiązanie z socjologią i filozofią polityki. Interdyscyplinarność wydaje się zasadna wobec natury przedmiotu pracy.

Kapitalizm sieci nie jest oczywiście pierwszą książką o przemianach współczesnego świata związanych z technologiami cyfrowymi i późnym kapitalizmem (Barbrook 2009; Castells 2003). Chociaż także na polskim gruncie powstają przekrojowe prace z tego zakresu (Śledziwska i Włoch 2020), książka Zygmuntowskiego stanowi unikalną analizę w duchu kapitalizmu kognitywnego, nurtu inspirowanego postoperaizmem i szkołą regulacyjną (Ratajczak 2015). Podejście to jest stosowane konsekwentnie na przestrzeni dzieła i prowadzi ostatecznie do najciekawszej części, czyli praktycznych rekomendacji dotyczących rozwoju gospodarki cyfrowej i sieciowego społeczeństwa. Połączenie namysłu teoretycznego z wymiarem praktyczno-politycznym jest charakterystyczne dla autorów marksistowskich i zawsze ciekawie jest obserwować, jakie napięcia generuje.

Struktura książki

Argumentacja jest prowadzona w ramach siedmiu rozdziałów, dość podobnych objętościowo (około trzydziestu stron każdy). We wstępnym rozdziale Zygmuntowski uzasadnia, że temat książki jest w ogóle ważny. Przytacza w tym celu dane wskazujące na rosnący udział inwestycji w kapitał niematerialny w PKB. Jakkolwiek proces ten dotyczy krajów globalnej Północy, to w zglobalizowanym świecie jego skutki dotyczą mieszkańców wszystkich szerokości geograficznych.

Trzy kolejne rozdziały stanowią część opisową, w której autor problematyzuje i porządkuje mechanizmy działania kapitalizmu w erze cyfrowej. Zaczyna od analizy funkcjonowania platform wielostronnych, które przyjmują podwójną rolę

monopolistów – z jednej strony tradycyjnych, rynkowych (dominujących na rynku reklamowym), z drugiej natomiast *gatekeeperów* Internetu, którzy wyznaczają horyzont dostępnych dla użytkowników treści i działań. Następnie omówione zostają nowe grodzienia, które zachodzą na danych, ujętych w tej książce jako towar fikcyjny (Polanyi 2011). Wątek kolonizacji danych (Mejias i Couldry 2019) prowadzi do rozpoznania nie tylko gospodarczych, ale i społecznych konsekwencji dominacji kapitalistycznego nadzoru (Zuboff 2020).

Zwieńczenie książki stanowią trzy rozdziały nakierowane na zmianę. Pierwszy z nich pokazuje ogniska oporu, co ciekawe – także w kadrze technicznej cyfrowego kapitału, czyli wśród pracowników IT. Następnie Zygmuntowski przedstawia propozycje rozwiązań politycznych, których największą zaletą jest, to że nie są wyłącznie reaktywne („zakażmy tego”, „uregulujmy to”), ale oparte na produktywności intelektu powszechnego. Jeżeli chcemy, żeby korzyści z rozkwitającej technologii sztucznej inteligencji (Crawford 2021) przysłużyły się całemu społeczeństwu, to potrzebne będzie wspólne zarządzanie danymi w transparentny i publicznie nadzorowany sposób. Jeżeli natomiast chcemy, żeby demokracja nie stała się fasadą dla dominacji cyfrowych gigantów, to potrzebne będzie ponowne rozważenie planowania gospodarczego i procedur partycypacji społecznej.

Za wadę w strukturze książki należy uznać fakt, że na końcu nie znajdziemy bibliografii, choćby w formie skróconej, ani indeksu. W pracy o objętości dwustu stron te elementy na pewno ułatwiłyby orientację, szczególnie komuś, kto szuka konkretnej informacji lub chce przejrzeć literaturę w poszukiwaniu inspiracji.

Ideologie i technologie

Kapitalizm sieci jest próbą odpowiedzi na pytania, dlaczego Internet stał się pułapką i jak możemy zaplanować lepszą przyszłość. Aby to sensownie zrobić, trzeba najpierw zmierzyć się z ideologicznym wymiarem współczesnego kapitalizmu. Powstanie nowych technologii informacyjnych zawsze pociąga za sobą zarówno utopijne, jak i dystopijne wyobrażenia dotyczące ich przewidywanego wpływu (Bratton 2015). Zygmuntowski odnosi się głównie do technooptimistów, którzy nieprzypadkowo często bywają również technodeterministami. W kwestii Internetu obiecywali oni wolność od wpływu państwa i korporacji, nieskrępowaną komunikację z użytkownikami z całego świata oraz wyzwolenie potencjału kreatywnego.

Z perspektywy marksistowskiej wyjaśnienie genezy i roli ideologii nigdy nie sprowadza się do krótkowzroczności lub głupoty ekspertów. Jej rolą jest reprodukcja panującego porządku poprzez przedstawienie interesu klas panujących jako uniwersalnego i naturalnego (Świrek 2018). Współczesna formacja ideologiczna, nazy-

wana kalifornijską (Barbrook i Cameron 1996), z jednej strony przypisuje całość innowacji geniuszom takim jak Elon Musk, Mark Zuckerberg czy Jeff Bezos, z drugiej rozwiązanie problemów społecznych pozostawia rynkowi. Wszystko to oprawione jest kontrkulturową, antysystemową otoczką, mimo że faktycznie pozostaje w samym centrum kapitalistycznego systemu (Wark 2016).

Książka Zygmunta Zygmunta nie popada jednak w technosceptycyzm i naiwną wiarę, że rozwój technologiczny nieuchronnie prowadzi do zagłady cywilizacji. Żadna technologia nie determinuje kształtu relacji społecznych, w których funkcjonuje, jest ona raczej nowym środkiem produkcji. Dopiero analizując ją przez pryzmat tego, kto ją posiada i w jaki sposób, kto pracuje przy jej pomocy i jak dystrybuowane jest bogactwo przez nią wytworzone, możemy zrozumieć jej faktyczne działanie. Możemy także rozważać alternatywne konfiguracje tych czynników w celu zaplanowania jak najlepszej przyszłości.

Spółeczeństwo informacyjne i wirtualne grodzienia

Kluczowe dla argumentacji Zygmunta Zygmunta jest zdefiniowanie informacji jako towaru fikcyjnego. Za takim określeniem przemawiają niekonkurencyjny charakter wykorzystania informacji, jej jakościowa i unikatowa natura oraz fakt, że często powstaje w nierynkowych warunkach, a celem jej powstania nie jest sprzedaż. Jednak włączanie towarów fikcyjnych w obrót rynkowy „oznacza podporządkowanie samej istoty społeczeństwa prawom rynku” (Polanyi 2011). Rewolucja w dziedzinie technologii i rewolucja w dziedzinie życia społecznego są nieodzownymi elementami tworzenia nowego reżimu akumulacji, czyli kapitalizmu kognitywnego.

Nie bez powodu metaforycznie mówi się o „przestrzeni Internetu” (Lambach 2020). Analogicznie do ziemi można traktować Internet jako dobro wspólne, tyle że wytworzone przez interakcje między ludźmi (Liaropoulos 2017). Jednak tak jak ziemia w dobie przejścia od feudalizmu do kapitalizmu przemysłowego, tak też współcześnie przestrzeń Internetu podlega grodzeniu. Tylko w ten sposób cyfrowi giganci mogą przechwytywać wartość tworzoną w sieci przez wszystkich użytkowników. Mechanizmami, za pomocą których to się dzieje, są postępujące prawa własności intelektualnej (Fuchs 2014), reklamy śledzące oraz biopolityczny nadzór nad pracownikami (Rossiter 2016). Nie ulega wątpliwości, że funkcjonowanie w kapitalizmie kognitywnym wpływa także na elementy codzienności – nasze podejście do prywatności, zdolności skupienia uwagi czy formy i treści komunikacji międzyludzkiej.

Tak jak w przypadku grodzień opisanych przez Marksa (Engels i Marks 1968), także współcześnie ważnym aktorem jest państwo. Choć początkowo Inter-

net był przedstawiany jako sfera wolna od jego wpływu, to od samego początku był powiązany z publicznymi inwestycjami militarnymi i badawczymi (Mazzucato 2021). Z czasem możliwości pozyskiwania danych zwróciły uwagę służb specjalnych, a neoliberalna polityka bezpieczeństwa umożliwiała stopniową legalizację inwigilacji. Obecnie mamy do czynienia ze skomplikowanym mariażem państwa i *big techu*; państwo outsourcuje niektóre działania nadzorcze na prywatne firmy (np. Pegasus), z kolei korporacje często wspierają państwo w świadczeniu usług publicznych w zamian za dane (np. dane medyczne).

Przestrzeń i materialność

Choć wpływ technologii cyfrowych obejmuje całą planetę, jest on nierównomierny i różnorodny w zależności od miejsca. Państwa Północy mogą tworzyć gospodarkę opartą na wiedzy i przemyśle *high-tech* dzięki podporządkowanej pozycji globalnego Południa (Pobłocki 2020). Proste zadania kognitywne, które stanowią podstawę rozwijania m.in. technologii sztucznej inteligencji, są outsourcowane do miejsc dotkniętych klęskami naturalnymi i wojnami, żeby uzyskać najniższą możliwą cenę (Jones 2021). Praca przy wypełnianiu zadań zleconych za pośrednictwem platform takich jak *Amazon Mechanical Turk* należy do najgorzej opłacanych i najbardziej wyczerpujących zajęć przez to, że wymaga ciągłego czuwania i skupiania uwagi na zawołanie. W tym kontekście określenie „kolonializm danych” wydaje się mało metaforyczne.

Ekstrakcja wartości z globalnego Południa dotyczy nie tylko pracy kognitywnej czy fizycznej (np. przy produkcji *hardware*), ale także kosztów środowiskowych. Metale ziem rzadkich, niezbędne do produkcji zaawansowanych urządzeń cyfrowych, często pochodzą z miejsc, gdzie łamane są prawa pracownicze i prawa człowieka, a szkody ekologiczne i społeczne nie są rekompensowane lokalnym społecznościom (Crawford 2021). Cykl życia urządzeń cyfrowych nie tylko zaczyna, ale i kończy się w najbardziej niebezpiecznych rejonach świata. Recykling skomplikowanych rzeczy, takich jak telefony i komputery, nie opłaca się na Północy – zamiast tego stare urządzenia wysyła się do miejscowości takich jak Guiyu, gdzie są demontowane chałupniczymi metodami w bardzo niebezpiecznych dla zdrowia warunkach.

Wspólna przyszłość

Zygmuntowski daleki jest od pesymistycznych scenariuszy zakładających totalną dominację korporacji technologicznych rodem z cyberpunkowych książek i filmów. Jego książka pokazuje zarówno fantastyczne możliwości rozwoju

technologii cyfrowych, jak i dystopijne efekty, które ten rozwój generuje, pozostając podporządkowana imperatywowi zysku. Kluczowa zmiana conceptualna, czyli potraktowanie informacji jako dobra wspólnego, przygotowuje grunt pod propozycje działań mających zmienić sposób zarządzania technologią, przystosować ją do odpowiedzialnych społecznie i ekologicznie celów. W najnowszym tekście, którego Zygmuntowski jest współautorem, proponowane jest wbudowanie publicznego interesu w regulacje dotyczące wykorzystania danych (Zygmuntowski, Zoboli i Nemitz 2021). Miałoby to nastąpić np. poprzez gwarantowany prawnie przepływ wykorzystywanych danych z sektora prywatnego do publicznego – póki co kierunek jest odwrotny, ale wydaje się, że zmiana przez odpowiednie projektowanie standardów jest w tym przypadku możliwa.

Moim zdaniem, oprócz zapoznania się z końcowymi rozdziałami *Kapitalizmu sieci*, warto śledzić działania praktyczne, w których uczestniczy autor, związane z promowaniem spółdzielczości czy suwerenności cyfrowej (zob. Burnicka i Zygmuntowski 2019; Zygmuntowski 2020). Jest to interesujące z naukowego punktu widzenia, szczególnie wobec debat nad projektowaniem innowacji i rządzenia Internetem. Istnieje szansa, że proponowane przez Zygmunowskiego rozwiązania staną się częścią wspólnej przyszłości nie tylko w sferze naukowej, ale także biznesowej i społecznej.

Bibliografia

- Barbrook R., 2009, *Przyszłości wyobrażone: Od myślącej maszyny do globalnej wioski*, Warszawa: Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza.
- Barbrook R., Cameron A., 1996, „The Californian Ideology”, *Science as Culture* 6(1): 44–72, <https://doi.org/10.1080/09505439609526455>.
- Bratton B., 2015, *The Stack: On Software and Sovereignty*, Cambridge, Mass., London: The MIT Press.
- Burnicka A., Zygmuntowski J., 2019, *#CoopTech: Platformowy kooperatyzm jako silnik solidarnego rozwoju*, Warszawa: InStrat.
- Castells M., 2003, *Galaktyka internetu: Refleksje nad Internetem, biznesem i społeczeństwem*, Poznań: Dom Wydawniczy Rebis.
- Crawford K., 2021, *Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*, New Haven: Yale University Press.
- Engels F., Marks K., 1962, *Manifest Partii Komunistycznej*, w: *Dzieła*, t. 4, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Engels F., Marks K., 1968, *Kapitał*, w: *Dzieła*, t. 23, Warszawa: Książka i Wiedza.
- Fuchs C., 2014, *Digital Labour and Karl Marx*, London: Routledge.
- Jones Ph., 2021, *Work without the Worker: Labour in the Age of Platform Capitalism*, London–New York: Verso.
- Lambach D., 2020, „The Territorialization of Cyberspace”, *International Studies Review* 22(3): 482–506, <https://doi.org/10.1093/isr/viz022>.

- Liaropoulos A., 2017, „Cyberspace Governance and State Sovereignty”, w: G. C. Bitros, N. C. Kyriazis (red.), *Democracy and an Open-Economy World Order*, Springer International Publishing, 25–35, https://doi.org/10.1007/978-3-319-52168-8_2.
- Mazzucato M., 2021, *Przedsiębiorcze państwo: Obalić mit o relacji sektora publicznego i prywatnego*, tłum. J. Bednarek, Poznań: Wydawnictwo Ekonomiczne Heterodox.
- Mejias U., Couldry N., 2019, „Datafication”, *Internet Policy Review* 8(4), <https://doi.org/10.14763/2019.4.1428>.
- Polanyi K., 2011, „Samoregulujący się rynek i fikcyjne towary: praca, ziemia i pieniądz”, tłum. M. Zawadzka, *Stan Rzeczy* 1(1): 155–163.
- Pobłocki K., 2020, *Kapitalizm: Historia krótkiego trwania*, Warszawa: Fundacja Bęc Zmiana.
- Ratajczak M., 2015, „Wprowadzenie do teorii kapitalizmu kognitywnego: Kapitalizm kognitywny jako reżim akumulacji”, *Praktyka Teoretyczna* 15(1): 57, <https://doi.org/10.14746/prt.2015.1.2>.
- Rossiter N., 2016, *Software, Infrastructure, Labor: A Media Theory of Logistical Nightmares*, London–New York: Routledge.
- Śledziewska K., Włoch R., 2020, *Gospodarka cyfrowa: Jak nowe technologie zmieniają świat*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Świrek K., 2018, *Teorie ideologii na przecięciu marksizmu i psychoanalizy*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Wark McK., 2016, *Molecular Red: Theory for the Anthropocene*. London: Verso.
- Zuboff S., 2020, *Wiek kapitalizmu inwigilacji: Walka o przyszłość ludzkości na nowej granicy władzy*, tłum. A. Unterschütz, Warszawa: Zysk i S-ka.
- Zygmuntowski J., 2018, „Commoning in the Digital Era: Platform Cooperativism as a Counter to Cognitive Capitalism” *Praktyka Teoretyczna* 27(1): 168–192, <https://doi.org/10.14746/prt.2018.1.7>.
- Zygmuntowski J., 2020 *Wspólnice danych. Alternatywny model zarządzania danymi*, Warszawa: Fundacja Centrum Cyfrowe.
- Zygmuntowski J., Zoboli L., Nemitz P., 2021, „Embedding European Values in Data Governance: A Case for Public Data Commons”, *Internet Policy Review* 10(3), <https://doi.org/10.14763/2021.3.1572>.